

УДК 811.112.2'271.15

О.М. ШУМ'ЯЦЬКА,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРАГМАТИЧНА СТРУКТУРА МОВЛЕННЕВОГО ЖАНРУ ВИБАЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена дослідженню вибачення з позицій лінгвістичної генології. Випрацьовано прагматичну структуру мовленнєвого жанру *вибачення* у сучасній німецькій мові. Виявлено комунікативні стратегії та здійснено типологію комунікативних тактик досліджуваного мовленнєвого жанру.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, мовленнєвий акт, комунікативна мета, комунікативна стратегія, комунікативна тактика.

Міжособистісне спілкування як важливий процес взаємодії людей, який формує суспільне життя, цікавить багатьох науковців різних галузей, зокрема лінгвістики, соціології, філософії, етики, психології. Дослідження різних аспектів комунікативної діяльності у лінгвістиці здійснюються здебільшого через призму теорії мовленнєвих актів (далі МА) або мовленнєвих жанрів (далі МЖ). Аналізуючи вибачення, бачимо, що модель МА здебільшого спрямована на мовця, а особа адресата залишається поза увагою аналізу. Теорія МА в основному орієнтована на окремі висловлення без урахування ситуації спілкування та умов, за яких воно відбувається. Для опису всього різноманіття комунікативної діяльності сьогодні у лінгвістиці популярні дослідження мовленнєвих жанрів, якими займаються такі відомі науковці, як А. Паславська, Р. Помірко, Ф. Бацевич, Т. Яхонтова, Х. Дяків, І. Довганюк, А. Вежбицька, Н. Арутюнова, В. Дементьев, В. Гольдин, Т. Дубровська, М. Кожина, К. Седов, М. Федосюк, Т. Шмельова та інші, які в основному виходять з концепції М. Бахтіна. Актуальність пропонуваного дослідження вбачаємо у детальному аналізі прагматичної структури МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові.

Мета статті – побудова прагматичної моделі МЖ *вибачення* та дослідження її складових. Для опису прагматичної структури МЖ *вибачення* необхідно з'ясувати, у якому співвідношенні перебувають мета, комунікативні стратегії і тактики реалізації досліджуваного МЖ.

За О. Яшенковою, комунікативна мета – запланований мовцем результат, на який спрямована комунікативна діяльність [1, с. 282]. Адресант МЖ *вибачення* переслідує такі цілі: 1) уникнути конфлікту з адресатом; 2) позбутися почуття провини; 3) засвідчити повагу до співрозмовника.

Для досягнення конкретної комунікативної мети мовець будує план своєї поведінки, тобто обирає для розмови з адресатом відповідну *комунікативну стратегію*. Для МЖ *вибачення* характерні чотири комунікативні стратегії: а) аргументативна; б) зобов'язальна; в) спонукальна; г) етикетна. Комунікативні стратегії адресант реалізує за допомогою *комунікативних тактик*, тобто зумовлених стратегією комунікативних кроків, які в сукупності дають змогу досягти головної комунікативної мети [1, с. 283].

МЖ вибачення у сучасній німецькій мові може формуватися за допомогою експресивів, репрезентативів, директивів та комісивів. До складу досліджуваного МЖ належать такі МА: вибачення, виправдання, повідомлення, пояснення, прохання, запитання, обіцянка, пропозиція, послідовну сукупність яких вважаємо комунікативними тактиками реалізації мовленнєвої стратегії досліджуваного МЖ.

Вибачення тісно пов'язане з аргументативними висловленнями, які й реалізують **аргументативну стратегію** МЖ вибачення. Обравши аргументативну стратегію висловлення, мовець визнає свою провину перед співрозмовником, повідомляючи його про жаль та психологічний дискомфорт, які він відчуває внаслідок помилки, якої припустився. Адресант також пояснює, за яких обставин та з яких причин він здійснив негативний учинок. Розглянемо приклад:

(1) *Ich hielt sie am Ärmel fest. „Lass das doch, Charlotte! Wir müssen so schnell wie möglich nach Hause. Lady Arista hat gesagt...“*

„Es ist schon wieder vorbei“, sagte Charlotte.

„Na und? Es kann trotzdem jeden Augenblick passieren.“ Charlotte ließ sich von mir in die andere Richtung ziehen.

„Wo habe ich nur die Kreide?“ Ich kramte im Gehen in der Jackentasche. „Ach, hier ist sie ja. Und das Handy. Soll ich schon mal zu Hause anrufen? Hast du Angst? Oh, dumme Frage, tut mir leid. Ich bin aufgeregt.“

„Schon okay. Ich habe keine Angst“ [2, s. 14–15].

Реалізований у прикладі (1) МЖ вибачення представлений комунікативними тактиками повідомлення (*Oh, dumme Frage*), вибачення (*tut mir leid*) і пояснення (*Ich bin aufgeregt*). Гвендолін, поставивши сестрі недоречне запитання (*Hast du Angst?*), коли та погано почувалася, розуміє свою помилку і перепрошує, пояснюючи свою поведінку хвилюванням.

У наступному прикладі МЖ вибачення спровоковане звинуваченням слухача, а саме вибачення йде за поясненням.

(2) *„Du vergisst“, sagte er, „dass wir schon einmal versucht haben, so zu leben, wie du möchtest. Du vergisst überhaupt sehr viel“* (звинувачення). *Sie spülte den Mund aus, setzte das Glas ab und fuhr gedankenlos mit den Fingern über die Wandplatten.*

„Ja“, sagte sie, „damals wollte ich es nicht – wegen des Kindes – es war noch so klein – und ich konnte nicht“ (пояснення). *Verzeih mir, daran dachte ich gar nicht mehr...“* (вибачення) [3, s. 111].

Таке вибачення, згідно із зібраною прикладовою базою, є реактивним за місцем у діалогічному мовленні та йде за звинуваченням, докором або зауваженням.

У прикладі (3) МЖ вибачення реалізовано комунікативними тактиками вибачення та виправдання. Клара, запізнившись на засідання, перепрошує колег (*Entschuldigung*) та обґрунтовує своє запізнення зайнятістю (*Der Fall Fürst-Bergedorff hat mich aufgehalten*):

(3) *Als Klara verspätet zur Konferenz stößt, warten außer Kriminaldirektor Wagner auch noch sämtliche Dezernatsleiter auf sie.*

Klara: **Entschuldigung. Der Fall Fürst-Bergedorff hat mich aufgehalten.**

Kriminaldirektor Wagner (stirnrunzelnd): Ich habe gerade den Kollegen erklärt, wie die Vorgabe aus Freiburg ist [4, s. 79].

Приклад (4) демонструє МЖ вибачення, до складу якого входять МА вибачення та МА повідомлення. У магазині продавець переплутала проданий товар і дала покупцеві не його пакет. Продавець перепрошує співрозмовника (*Oh, entschuldigen Sie bitte*), а оскільки адресат ще не знає причини вибачення, мовець повідомляє про свою помилку (*ich glaube, ich habe Ihnen ein falsches Paket gegeben*):

(4) Verkäuferin: **Oh, entschuldigen Sie bitte** (вибачення), **ich glaube, ich habe Ihnen ein falsches Paket gegeben** (повідомлення).

Helene: Kein Problem, Sie haben es ja noch rechtzeitig bemerkt.

Verkäuferin: Ok, hier ist das richtige.

Helene: Danke schön [5, s. 245].

У прикладі (5) МЖ вибачення формують комунікативні тактики вибачення, пояснення та виправдання:

(5) *„Nimm den Finger aus dem Mund! Das ist eine grässliche Angewohnheit!“*

„**Entschuldigung.**“ *Ich hatte gar nicht gemerkt, dass ich angefangen hatte, an meinem Fingernagel zu knabbern.* „**Das ist nur die Aufregung. Es gibt da so viel, das ich nicht verstehe ...**“
„*Das geht mir genauso*“, versicherte Großtante Maddy [3, s. 38].

На зауваження бабусі про неправильну поведінку під час розмови (*Nimm den Finger aus dem Mund! Das ist eine grässliche Angewohnheit!*) Гвендолін перепрошує за свою погану звичку, пояснюючи це хвилюванням (*Das ist nur die Aufregung*) та виправдовуючись обставинами (*Es gibt da so viel, das ich nicht verstehe*).

За допомогою **спонукальної стратегії** МЖ *вибачення* адресант намагається здійснити вплив на співрозмовника, спонукати його до певних дій. Цей план мовець реалізує за допомогою МА *прохання, запитання, повідомлення та вибачення*. Згідно з підрахунками практичного матеріалу, цю стратегію мовець нечасто використовує для висловлення вибачення.

У наступному прикладі Аня не може відвідати подруг на канікулах, оскільки Боббі запросила її раніше і та погодилася. Дівчині незручно відмовляти подругам, адже ті часто допомагали їй, тому вона перепрошує, просить не сердитися на неї та подякувати їхній матері за запрошення:

(6) „**Seid ihr mir böse?**“ fragte Anja. „**Bitte nicht. Entschuldigt. Und sagt eurer Mutter vielen Dank!**“

„*Reg dich doch nicht auf*“, meinte Hanni freundschaftlichruppig [6, s. 104].

МЖ *вибачення*, який ілюструє наступний приклад, формують МА *запитання та МА повідомлення*:

(7) *Marie gähnte sekundenlang und ließ damit keinen Zweifel daran, dass sie sich gern ins Bett verabschieden würde.*

„**Wenn dich nicht stört, dass ich noch ein bisschen Krach mache? Ich möchte noch meine Koffer auspacken und so.**“

„*Ich werde jetzt duschen, im Bett noch ein paar Seiten lesen und dann vermutlich Übergangslos ohnmächtig werden. Bei nichts davon wird mich ein bisschen Gerumpel stören [...]*“ [5, s. 58].

Адресант (Гелен), гостюючи у подруги (Марі), просить вибачення у співрозмовника, адже бачить, що та вже втомилася і хоче спати, а вона ще не все зробила. Тому Гелен почувается незручно і запитує подругу, чи не завадить їй шум (*Wenn dich nicht stört, dass ich noch ein bisschen Krach mache?*), пояснюючи, що хоче розкласти свої речі (*Ich möchte noch meine Koffer auspacken und so*).

Наступною за частотою вживання у сучасній німецькій мові, згідно з емпіричним матеріалом, є **зобов'язальна стратегія**, до якої адресант вдається у випадку заподіяння співрозмовнику серйозної моральної або матеріальної шкоди. Мовець реалізує цю стратегію за допомогою комунікативних тактик МЖ *вибачення*, який формують такі МА: *вибачення, обіцянка та пропозиція*:

(8) „**Verzeih**“ (вибачення), sagte er, „**ich tu's wirklich nicht wieder**“ (обіцянка), *schwenkte von der Autobahn ab, fuhr zwischen lieblichen Feldern, an stillen Waldrändern entlang* [7, s. 109].

Заподіявши комусь матеріальної шкоди, мовець, перепрошуючи співрозмовника, нерідко пропонує відшкодування:

(9) *Leila stößt dazwischen eine Vase um. Die Vase fällt und zerbricht.*

„**O, Chris, Entschuldige. Ich kann dir eine neue Vase schenken**“, sagt Luise zu Christine [8, s. 187].

Луїзе перепрошує колегу (Крістін) за те, що донька розбила її вазу (*O, Chris, Entschuldige*). Оскільки завдано матеріальної шкоди, мовець також пропонує адресату купити нову вазу (*Ich kann dir eine neue Vase schenken*).

Етикетну стратегію адресант обирає, коли вважає завдану ним шкоду несерйозною, але достатньою для того, щоб порушити баланс у стосунках зі співрозмовником. Для реалізації цієї стратегії слугують МА: *вибачення, прохання, пояснення, повідомлення*.

(10) *Jojo: Reza, es ist ganz anders. Mark hier plant gerade einen Ausflug. Für uns.*

Mark: Was für einen Ausflug?

Jojo: Ähm, nach ... nach Bonn! Ja, lasst uns nach Bonn fahren!

Reza: *Tut mir leid, ich muss lernen* [9, s. 54].

Приклад (10) ілюструє МЖ *вибачення*, для якого адресант обрав етикетну стратегію, і реалізує її за допомогою комунікативної тактики *вибачення – пояснення*. Мовець перепрошує друзів за те, що не може погодитися на їхню пропозицію – вирушити з ними на екскурсію (*Tut mir leid*), пояснюючи, що повинен вчитися (*ich muss lernen*).

Приклад (11) показує МЖ *вибачення*, який адресант реалізує за допомогою комунікативних тактик *вибачення та повідомлення*:

(11) „*Entschuldigen Sie* (вибачення), *ich war eben nicht ganz bei der Sache und habe Ihre Namen nicht verstanden* (повідомлення)“ [10, s. 60].

Мовець перепрошує співрозмовника за неухважність і за те, що не зрозумів прізвища співрозмовника. Адресант розуміє, що порушує норми кооперативного спілкування і може образити адресата, тому реалізує вибачення.

Зібраний емпіричний матеріал дозволив виявити не лише окремі стратегії МЖ *вибачення*, але й з'ясувати, що у деяких випадках мовець вдається у своєму висловленні до використання декількох стратегій водночас. Так, у роботі над аналізом емпіричного матеріалу було виявлено поєднання аргументативної, спонукальної та зобов'язальної стратегій, наприклад:

(12) „*Guten Tag, Herr Köller. Was halten Sie von meinem letzten Artikel über Umweltprobleme in Indonesien?*“

„*Entschuldigen Sie, doch ich hatte leider viel zu viel um die Ohren, ich werde mir gleich morgen Ihren Artikel ansehen*“ [11, s. 471].

Наведений МЖ *вибачення* формують МА *вибачення, виправдання та обіцянка*. Редактор газети забув прочитати статтю, яку раніше отримав від співробітника. Автор статті приходить до редактора і запитує про свою статтю, на що винуватець просить у журналіста вибачення (*Entschuldigen Sie*), пояснюючи свою помилку надмірною зайнятістю (*doch ich hatte leider viel zu viel um die Ohren*), та обіцяє прочитати статтю наступного дня (*ich werde mir gleich morgen Ihren Artikel ansehen*).

У наступному прикладі мовець реалізує МЖ *вибачення* за допомогою МА *вибачення, пояснення, обіцянка, повідомлення*:

(13) „*Es tut mir sehr Leid, Frau Bender. Ich kann Ihren Vater nicht in Ruhe lassen. Aber ich werde ihn nicht unnötig aufregen, das verspreche ich Ihnen. Ich will ihn nur fragen ...*“ [10, s. 275]

Отже, проведений аналіз практичного матеріалу дозволив виділити три основні цілі МЖ *вибачення* (уникнути конфлікту, позбутися почуття провини, проявити себе ввічливою людиною), для здійснення яких слугують чотири стратегії вибачення (аргументативна, спонукальна, зобов'язальна, етикетна). Корпус дослідження дав можливість з'ясувати, що для того, щоб уникнути конфлікту та позбутися почуття провини, мовець обирає аргументативну, зобов'язальну та/або спонукальну стратегії, а з метою засвідчити повагу до співрозмовника адресант вдається до етикетної стратегії.

Для побудови конкретної комунікативної тактики адресант використовує такі МА: *вибачення, повідомлення, пояснення, прохання, обіцянка, виправдання, пропозиція, запитання*. Встановлено, що для висловлення вибачення за нанесення серйозної шкоди мовець використовує поєднання аргументативної, спонукальної та зобов'язальної стратегій.

Підсумовуючи, МЖ *вибачення* визначаємо як сукупність МА, об'єднаних відповідно до обраної стратегії спільною комунікативною метою. Перспективою подальшого дослідження є вивчення впливу комунікативних стратегій і тактик на успішність реалізації МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові.

Список використаних джерел

1. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О.В. Яшенкова – К.: Академія, 2010. – 312 с.
2. Gier K. Rubinrot: Liebe geht durch alle Zeiten [E-Book] / Kerstin Gier. – Würzburg: Arena, 2009. – 345 s.
3. Böll H. Haus ohne Hüter / H. Böll. – Leipzig; Weimar: Kiepenheuer Verlag, 1990. – 318 s.
4. Schön D. Eine Klasse für sich: ein Klara-Blum-Tatort [Електронний ресурс] / D. Schön – Ravensburg, 2007. – 153 s. – Режим доступу: <http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/stich->

wordtdrehbuch.de/files/drehbuecher/eine-klasse-fuer-sich-fassung-iv.pdf (Останнє звернення 15.10.2016).

5. Conrad S. *Die Tortenkönigin* / S. Conrad. – Langenfeld: Universo, 2014. – 312 s.
6. Blyton E. *Hanni und Nanni. Die lustigen Zwillinge* / Enid Blyton. – München: F. Schneider, 1990. – Sammelband 6. – 318 s.
7. Böll H. *Billard um halb zehn* / H. Böll. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1983. – 306 s.
8. Fischer M.L. *In zweiter Ehe* / M.L. Fischer. – Köln: Bastei Lübbe, 1980. – 252 s.
9. Jojo sucht das Glück [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/de/deutsch-lernen/jojo-staffel-1/s-31564> (Останнє звернення 15.10.2016).
10. Hammesfahr P. *Die Sünderin* [E-Book] / P. Hammesfahr. – Reinbek: Rowohlt, 2003. – 478 s.
11. Link Ch. *Die Rosenzüchterin* / Ch. Link. – München: Goldmann Verlag, 2002. – 608 s.

References

1. Yashenkova, O.V. *Osnovy teorii movnoi komunikatsii* [Basic Theory of Verbal Communication]. Kyiv, Akademia Publ., 2010, 312 p.
2. Gier, K. *Rubinrot: Liebe geht durch alle Zeiten* [The Ruby Red Trilogy]. Würzburg, Arena Publ., 2009, 345 p.
3. Böll, H. *Haus ohne Hüter* [House without Guardians]. Leipzig, Weimar, Kiepenheuer Verlag, 1990, 318 p.
4. Schön, D. *Eine Klasse für sich: ein Klara-Blum-Tatort* [A Class of its Own: a Klara-Blum Crime Scene]. Ravensburg, 2007, 153 p. Available at: <http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/eine-klasse-fuer-sich-fassung-iv.pdf> (Accessed 15 October 2016).
5. Conrad, S. *Die Tortenkönigin* [The Cake Queen]. Langenfeld, Universo Publ., 2014, 312 p.
6. Blyton, E. *Hanni und Nanni. Die lustigen Zwillinge* [Hanni and Nanni. The Funny Twins]. München, F. Schneider, 1990, sammelband 6, 318 p.
7. Böll, H. *Billard um halb zehn* [Billiards at Half-past Nine]. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1983, 306 p.
8. Fischer, M.L. *In zweiter Ehe* [In Second Marriage]. Köln, Bastei Lübbe Publ., 1980, 252 p.
9. *Jojo sucht das Glück* [Jojo Is Looking for Happiness]. Available at: <http://www.dw.com/de/deutsch-lernen/jojo-staffel-1/s-31564> (Accessed 15 October 2016).
10. Hammesfahr, P. *Die Sünderin* [The Sinner]. Reinbek, Rowohlt Publ., 2003, 478 p.
11. Link, Ch. *Die Rosenzüchterin* [The Rose Breeder]. München, Goldmann Verlag, 2002, 608 p.

Статья посвящена исследованию извинения с позиций лингвистической генологии. Разработана прагматическая структура речевого жанра *извинение* в современном немецком языке. Выделены коммуникативные стратегии и осуществлена типология коммуникативных тактик исследуемого речевого жанра.

Ключевые слова: речевой жанр, речевой акт, коммуникативная цель, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика.

The article investigates apology from the standpoint of linguistic genology. Pragmatic structure of the speech genre of apology in the modern German has been developed. Communication strategies have been deduced and the typology of communicative tactics of the investigated speech genre have been implemented.

Key words: speech genre, speech act, communicative purpose, communicative strategy, communicative tactics.

Одержано 7.11.2016.